

Հակացրը համառօտ կերպով պարզելու՝ անցեալի հետ կապելով: Հայ ընտանիքը հասարակ ընթերցողը որոնց համար անշուշտ զբոսած է այս գրքոյկը ոչ միայն փոքր իշատե՛ ծանօթութիւն կատանայ պատմական անշքերի մասին այլ և հեղինակի առաջնորդութեամբ որոշ կզրակացութիւններ կարող է հանել ներկայ կեանքի համար: Հեղինակի պատմութեան անպաճառ և պարզ ոճը աւելի կը խրաւրացնէ զըրոյկի ընթերցանութիւնը. առանձնապէս յանձնարարում ենք ՎՊ և իՊ զլուսնէրը: Գրքոյկի վերջարանում հեղինակն իւր խօսքն ուղղում է կանանց դասին. «միակ դէնքը որ մենք այսուհետեւ պիտի գործ դնենք վտանգաւոր հոսանքների դէմ» — այդ մանուկների դաստիարակութիւնն է, որ նոյն իսկ ընթերցանից յանձնուած է ձեր մայրական խնամքին: Քող ուրեմն մեր կանայք ու տիկնայքն էլ իմանան, որ իրանց թանկագին քարերից ամենաթանկագինն է այն, որ նրանք լաւ մարդիկ պատրաստեն ազգի համար:»

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՆՀԱՐԱԺԵՏ

ԳԻՏԵԼԻԳՆԵՐ.

(Հատումակոտրիմ) *

Դաշտաճութիւն. Դաշտամուկը փոքր կաթնասուն կենդանի է, որ պատկանում է կրծողների կարգին և համարեա բոլորովին նման է սովորական մկանը: Սա շատ փնտաւար կենդանի է և տարածուած է Եւրոպայում: Ասիայում և հիւսիսային Ամերիկայում: Համարեա մինչև 20 տեսակ մկներ կան, որոնք բոլորն էլ անպայման փնտաւար են. պատմութեանը նաշելով այնպիսի տարիներ են կելի, որ դաշտամկները սաստիկ բազմանալով գիւղեր են աւերել, քանդել: Այդպիսի մի դէպք պատահել է 1802 թ. Ֆրանսիայի արեւմտեան մասում: Դաշտամկներն ունենում են դետնափոր որ-

ջեր, ուր հաւաքում են հացահատիկներ և շատ ուրիշ պտուղներ: Կղերը տարուայ մէջ շատ ձագեր են բերում: որի համար և բազմաթիւ լինելով, բոլորովին օգուտ չունենալով՝ վատ մեծամեծ փնտներ են հասցնում: Շները խողերը և զիշատիչ թռչունները մեծ ջարդ են տալիս սրանց, դաշտամկներից շատերը ցրտից ևս սատակում են:

Խակապէս մկներ ոչնչացնելու արմատական միջոցներ շատ քիչ կան: Կոչում է իրբե մի միջոց յոյս դնել նաև հենց իրան բնութեան վրայ, որը շատ անգամ ազատել, հացահատիկները մկների չափազանց յարձակութենքներից, որոնք պարբերաբար երեացել են և նորից ոչնչացել առանց մարդու օգնութեան և նրան անյատ պատճառներով:

Վերջին ժամանակներս ամենայն տեղ ահազին քանակութեամբ բազմացել են այս մկներից: Մասնաւոր մարդկանց համար զբոսար է և նոյն իսկ անկարելի կոչու մղիլ դաշտային մկների հետ. այսպիսի հանգամանքներում ցանկալի է, որ դաւառական վարչութիւնը ինքը միջոցներ ձեռք առնի, որպէսզի հնար լինի ընդհանուր ոյժերով մի բան անել: Փաւառական վարչութիւնը կարող է գործադրել կռուելու ամենատառաջնակարգ միջոցներից մէկը այն է պահել մկան ժանտատենդի լէֆլերեան Էպիլեի և հարկաւոր դէպքում բաժին հանել ցանկացողներին: Յիշենք մկներ ոչնչացնելու մի քանի միջոցներ, որոնցից ամենայնուային ներկայումս պէտք է համարել մկան ժանտատենդի վերոյիշեալ լեօֆլերեան բացիլների միջոցով արհեստական վարակումը:

Ա. Մկան ժանտատենդի լեֆլերեան բացիլները պահում են որոշ ամբողջիւն և ընդարձակութիւն ունեցող սրուակների (прорекн) մէջ և ծախում են Ռուսաստանի միքանի տեղերում այսպէս օրինակ՝ իրբե այդպիսի բացիլների վաճառատենդի յայտնի է Սարատովի նահանգի դաւառական վարչութեան բակտերիոլոգիական կոյարանը *:

* Կովկասում յիշեալ բացիլներից ձեռք բերելու համար կարելի է դիմել Կովկասի գիւղատնտեսական ընկերութեանը, որ ուրախութեամբ

* Տես Արարատ 1901 թ. համար Ա. հր. 34:

բացիները խիստ զգայուն են. բարեխառնութեան բարձր աստիճանի տակ և 65⁰ C. տաքութեան մէջ կարճ ժամանակում ոչնչանում է, հեշտութեամբ ոչնչանում են նաև թթու աննդարար շրջանում և գործածութեան անպէտք նիւթ է դառնում: Աւատի նախ քան լեօֆլերեան նիւթի գործադրելը հարկաւոր է խմանայ արգելօք փչացած չէ և միայն այն ժամանակ պատրաստել գործադրելու համար: Նախ պէտք է լուծել այն եռացած և ապա ստանձ ջրում այսպէս. այդ ջրում առաջուց ¹2 թէյի գդալ աղ լուծելուց յետոյ լցնում են մի բաժակ ջրի համար մի սրուակ (пропорка) լեօֆլերեան պատրաստի նիւթը և լաւ խառնում: Այս կերպ պատրաստի լուծուածքի մէջ պէտք է թաթախել կաղինի մեծութեամբ և կամ աւելի մանր անեկ հացի կտորներ և դասաւորել դաշտերում: մկների բնորի մէջ որքան հնարաւոր է խորը (խրաքանչիւր բնում 1—3 հացի կտոր), որպէսզի լոյսը հնարաւորութիւն չունենայ ներս թափանցել. որովհետեւ նրա ազդեցութեան տակ բացիները շատ շուտով կորցնում են իրենց ազդեցութիւնը: Այս հիման վրայ այդ նիւթը գործադրելիս հակառոր է զետեղել անթափանցիկ ամանների մէջ, երբեմն էլ առաջուց մի քանի տանեակ մկներ են բռնում, կերակրում են նրանց բացիլոտ հացի կտորանքով և ապա բայ թողնում ազատ մկներով հարուստ դաշտերում: որքան հնարաւոր է հաւասարապէս: Առաջին գէպքում մկներին վարակումը կատարում է ինչպէս անմիջական (հացի կտորների միջոցով), նոյնպէս և ուրիշի միջոցով (առողջ մկները հիւանդներին զրպէլով), երկրորդ գէպքում վարակումը միմիայն ուրիշի միջոցով է, տեղի ունենում (առողջներն անմիջապէս թուանաւորում մկներին զրպէլով), այս պատճառով վարակիչ հիւանդութիւնը աւելի զօրեղ կերպով տարածելու համար տաւելութիւն պէտք է տալ առաջին եղանակին:

Լաւ պահպանում լեօֆլերեան բացիլ-

ները կանոնաւոր կերպով գործադրելիս միշտ արդիւնաւոր հետեանքներ է ունենում ինչպէս այդ ապացուցանում են Ռուսաստանի և արաստահմանում կատարած փորձերը: Բացի սրանից գործի յաջողութիւնը կախումն ունի նաև շատ ուրիշ հանգամանքներից, տարուայ եղանակի բնարութիւնից, այն անձանց ազնուութիւնից տրոնք իրենց վրայ են վերցրել վարակման մասին կարգադրութիւններ անելը և այլն: Այսպէս օրինակ՝ հացի թուանաւորած կտորները մկներին բնորի մէջ տեղաւորելը պէտք է յանձնել բարեխիղճ և ճշտատապահ անձանց և մկներին վարակելու համար մէկ մարդուն պէտք է յանձնել 6—8 օրախար (նայած բնորի քանակութեանը) և ոչ աւելի հոգ: Վարակած հացի կտորները մկներով հարուստ ամբողջ տարածութեան մէջ պէտք է դասաւորել միաժամանակ, ուստի և մկներին դէմ այս եղանակով կոխ մղելը պէտք է անպատճառ պարտադիր լինի և միաժամանակ տեղի ունենայ ամբողջ այն շրջանում ուր մեծ քանակութեամբ բուն են զրել մկները: հակառակ գէպքում թուանաւորած արտերում կզան և բնակութիւն կհաստատեն հարեան արտերից և այն ժամանակ այս գործադրած եղանակը բացասական արդիւնք ցոյց կտայ: Երբ մի օրեւ տեղում ինչպէս այդ երբեմն լինում է, պատահում են ահագին թուով

1. Աւերջերս այս վերոյիշեալ բացիլների միջոցով Վիենում կատարած փորձերը խիստ մեծ յաջողութիւն են ունեցել. Տեղական գիւղատնտեսական ընկերութիւնը բերել է տուել երկրագործական նախարարութիւնից մօտ 100 սրուակ յիշեալ հեզուկից: Գիւղացոց մէջ բաժանելուց մի քանի ժամանակ յետոյ զանազան կողմերից յայտնել են խիստ արդիւնաւոր հետեանքների մասին: Այս մկասպան հեզուկը սխել են գործադրել ապրիլի 13-ից և համաձայն ստացուած պատուէրի, խառնել են ալիւրի հետ, մանրիկ գնտակիներ պատրաստել և ցանել այս ու այն կողմ: Այս գործողութիւնը կատարելիս եղանակը լաւ է եղել, իսկ հետեանք օրը անձրև եկել, Գնտակներ ցանելուց 8 օր յետոյ նկատուել են հագիւ շաժուոյ մկներ, որոնց նոյն իսկ ձեռներով կարելի էր բռնել. նրանց մեծ մասը ոչնչացել են անցքերում, բնորում: Ամբողջ ամառուայ ընթացքում այլևս մկներ չեն երևացել և միայն օգոստոսի վերջերին նորից սկսել են երևան գալ, որոնց դէմ գործ են զրել նոյն միջոցը:

Երան կառնի բաւականութիւն տալ ամէն մի գիւնդի,

մկներն բնոր կարելի է բաւականաւոր վարակելով նրանցից միմիայն 2—3 բուն:

Եթէ այս կերպ վարակումը արդիւնաւոր հետեւանքների հաստեւ է եթէ մկները կերակրի պահասութիւն զգանա այն ժամանակ այս հիւանդութիւնից ստատկածները կարող են իրեն կերակուր ծառայել առողջների համար որով և միջոց կլինի համաճարակը տարածելու:

Կասկած չկայ որ դաշտում թունաւորում հացի կտորները այնքան աւելի շուտ կերակուր կդառնան մկներին որքան վերջիններին համար սակաւ լինի կերակուրը: այսպիսի հանգամանքներում առողջ մկները աւելի յաճախ կը յարձակուեն ստատկածների վրայ: Դաշտերում նրանց կերակրի պահասութիւնը զգալի է աշնան վերջերին և կամ դարձան սկիզբներին ուստի և տարուայ այդ եղանակները յիշեալ բացիկները զործադրելու ամենալաւ և յարմար ժամանակն է: Դժբաղտարար այդ հանգամանքի վրայ մեղանում համարեա քիչ են ուշք դարձնում: Կարելի է ի հարկէ յիշեալ եղանակով մկներ ոչնչացնելու զործը սկսել նաեւ ամբանք կամ դարձան վերջերին միայն անհրաժեշտ է բնորել լաւ չոր եղանակ: Թունաւորած հացի կտորները շտապով դատաւորել և պահպանել վերեւ բերած բոլոր ցուցումները: Անհրաժեշտ է նաեւ խնամալ որ օրական այնքան նիւթ պէտք է պատրաստել որքան հնարաւոր կամ կարելի է մի օրում դատաւորել որովհետեւ կրկնում եմ պատրաստած նիւթը եթէ նոյն խակ մի գիշեր անդամ մնայ կիշանայ և կկորցնէ իր ոյժը:

Յիշենք դաշտային մկների դէմ կռուելու միւս միջոցներն ևս:

Բ. Այսք է փորել քանդել դաշտամկների բաց արած անցքերը և նրանց ծանապարհների վրայ թակարդներ դնել:

Գ. Աշխատել պէտք է անցքերը շատ շուտ փակել: Ողտակար է նաեւ դաշտամկներով հարուստ արտերի վրայ միջանի օր շաբաթական ոչխարի հօտ պտակեցնել:

Դ. Ամաններով ջուր դնել և վրաները յարդով ծածկել:

Ե. Բաղից յետոյ արտերը ձմեռուան մօտ

խորը հերկել որպէս զի մկները ցրտերից ստաւեն:

Զ. Մի անգլխացի դիւղտանտես դաշտամկներից և նման փնասակար կենդանիներից աղատուելու մի հեշտ բայց ազդու միջոց է գտել հիմնուելով այն բանի վրայ որ նրանք բոլորովին չեն կարող տանել դաղձի հոտը: Նա վեր է առնում սաստիկ հոտ ունեցող անանուխի սպիրտ (МЯТНЫЙ СПИРТ) և թէթէ կերպով սրսկում այն տեղերը ուր երեւացել են սրանց հետքերը: Մկները չկարողանալով տանել այդ հոտը հեռանում են մըստակէս այգալիսի տեղերից և այլ ևս չեն վերադառնում: Ահա թէ որչափ անտանելի է անանուխի հոտը մկների համար:

Խլուրդ. Խլուրդը կաթնասուն կենդանի է մարմինը զլանաձեւ մաշկերը կարծի թանձր փայլուն և թխադոյն: գլուխը վերջանում է երկայն քթով: Ականջները ծածկուած են մորթու մէջ աչքերը շատ փոքր են և հազիւ նկատելի այնպէս որ շատերը կարծում են թէ խլուրդը աչք չունի: Ատամները շատ սուր են թաթերը լայն մատերը կարծ և վերջանում են եղունգներով: Խլուրդը քթով փորում է հողը և ուժեղ ձեռներով այս ու այն կողմն է նետում ու այգալիսով բաց է անում ստորերկրեայ անցքեր և շինում բուլորաձեւ բնակարաններ: Խլուրդը լաւ է լուրում:

Չնայելով որ խլուրդը մեծ քանակութեամբ ոչնչացնում է բոյսերի համար փնասակար միջատների բայց որովհետեւ խանդավորում է արտերի այգիների կանոնաւորութիւնը իրար է խառնում բանջարանոցի մարգերի հողը և այգալիսով փնասում մատող բոյսերի արմատներին որից շատ անգամ չորանում է բուսականութիւնը այդ պատճառով էլ համարւում է փնասակար կենդանի թէպէտ ոմանք վկայում են որ խլուրդը երբեմն ուտում է նաեւ բոյսերի արմատներ:

Շատերն անշուշտ փափաքում են զըտնել մի միջոց բոլորովին անհետացնելու խլուրդը արտերի և պարտեզների միջից որոնց շատ շատ անգամ մեծամեծ փնասներ է պատճառում: Կան կռուելու շատ առաջարկուած միջոցներ բայց բոլորն էլ համարեալ դժուար

են և երբեմն նոյն խակ իրագործելու անհաւարին: Քուենք զիւրին և յաջող հետեանքներ ունեցող միջոցներէց մի բանիսը:

Ա. Խլուրդը խակապէս մտակեր կենդանի է և իր սիրած կերակուրը հողի մէջ եղած էր: (սողուն ծան) կոչուած կարմիր որդն է, ուստի և հարկաւոր է պարտիդի մէջ մի խոնարանէ փորել և այդ որդերէց հաւաքել: Այդ հաւաքած որդերը պէտք է զննել մի մեծ տախտակի կամ թղթի վրայ շարժուելով նրանք վայր կ'ընտրեն իրենց վրայի հողը և այդպիսով կ'ամբարձրեն, որից յետոյ պէտք է լցնել մի ամանի մէջ և վրան աւելացնել խլուրդապան փոշի ու այնքան խառնել, մինչև որ որդերը փոշով ծածկուին: Այնքա հարկաւոր է զննել մի ուրիշ ամանի մէջ շերտ-շերտ մի կարգ որդի մի կարգ փոշի և այսպէս թողնել շարունակ վեց ժամ և ոչ աւելի, որովհետեւ երկար մնացած զէպքում սատակած որդերը կարող են հոտել և խլուրդը նկատելով այդ այլևս չի մօտենալ նրանց: Այս բոլորից յետոյ որդերը մէկ մէկ պէտք է զննել խլուրդների ստորերկրեայ անցքերի մօտեանց: Երբ բացուած ծանապարհներն մէջ, որից անմիջապէս յետոյ պէտք է անցքը փակել հողի կոշտով և կամ մի քարի կտորով: Իւրաքանչիւր տեղում չգէտք է մի որդից աւելի զննել, որովհետեւ այդ մէկն ևս բաւական է սպանելու համար մի խլուրդ:

Խլուրդները ոչնչացնելու համար անհրաժեշտ է, որ եղանակը պարզ լինի, որովհետեւ երբ եղանակը գեղեցիկ է և բարեխառնութիւնը մեղմ, խլուրդն աւելի աշխուժութեամբ կ'սկսի աշխատել, քան ցուրտ և անձրևոտ եղանակներին: Դարեւոր է նաև, որ այս գործողութիւնը ճաշից առաջ կատարուի:

Խլուրդն առանց բացառութեան հաստատում է իր բնակարանը գետնի տակ անուրոշ խորութեան մէջ, երբեմն ծառի երբեմն մայրաճերտի տակ, բայց երբ սրանցից և ոչ մէկը չգտնուի, այն զէպքում զոշտերի մէջ: Նախ և առաջ գետնի տակ մի ուղղութեամբ ծանապարհ է բաց անում և կանգ է առնում այնտեղ, ուր որոշուած է հաստատել իր բնակութիւնը: Այնտեղից շարունակում է փորել դաշտի ամեն կողմերը, բաց է անում

ստորերկրեայ ծանապարհներ իր համար որդեր և ճճիներ գտնելու: Առաջին ստորերկրեայ ծանապարհը հեշտ կաքելի է, որոշել տեղ տեղ հետև իրարից գետնի երեսին բարցրացրած հողակոյտերից:

Զմեւը, երբ հողը ջրով յաղկուում է, որդերը գետնի խորը պատասպարդելու տեղ չգտնելով, ստիպուած կ'լինեն չիւր բարձրանալ, խլուրդը առատ սնունդ գտնելով, այլևս զժուարութեամբ կ'մօտենայ գեղերով պատրաստած որդերին, հետեւաբար և զժուար կ'լինի այդպիսի զէպքերում նրանց ոչնչացնել: Բայց երբ հողի վերին մասերը սկսեն չորանալ և զարնան արեւի ծառագայթներից տաքանալով, որդերը կամաց կամաց հողի խորքերն սկսեն զննել, խլուրդը որդ չգտնելով, անյազարար կ'սկսէ ուսել թունաւոր պատրաստածը: Այս հաշուով անձրևոտ եղանակներին չգէտք է երբեք փորձել խլուրդապան գեղեր տալ: Կատարեալ յաջողութեան համար պէտք է զործ տեսնել մասնաւորապէս ապրիլ, մայիս կամ առ առաւելն յունիս ամիսներում, եթէ միայն հողը չոր է և տաք:

Շատ տեղերում ծախում են առանձին տուփերով խլուրդապան փոշի անունով գեղեր առանձին տուփերով՝ մինդեկ (мындак) սրչան օդի, ործընկոյզ (գարկապիւքէն), սպիտակ եղբորոսի արմատ (գարաթ կամ գարաճաթ) և այլն: Երոնք փոշիացնելով կամ առանձին կամ իրար խառնելով գործ են ածում վերը յիշուած եղանակով: Միմիայն ործընկոյզը մինդեկի հետ խառնած եթէ ցանկնք որդերի վրայ և այդ խառնուրդին խլուրդները զիպչեն, խակոյն կատարեն:

Բ. Այնտեղ տեղի ստիպ սխտոր և ներս մղել խլուրդների բների և անցքերի մէջ: Խլուրդները չկարողանալով տանել այդ բոյսերի հոտը, թողնում են իրենց բները և դուրս գալիս որից յետոյ հեշտ է նրանց սպանելը: Արա համար պէտք է սոխը և փառորը փշերի մօտեցնել:

Գ. Այն տեղերում, ուր խլուրդը անցքեր ունի պէտք է լծալել հողի մէջ միքանի նեղ բերան և լայնափոր բաւականին մեծ ջնարակուած կծուճներ այնպէս, որ վերին եղբերը երկու կամ երեք վերջ, ցած կանգնած

լինեն հողի մակերևոյթից և ապա թոյլ կերպով ծածկել սեղերով: Եթէ կձուճի մէջ որդեր դրուած լինեն, խուրդը անպատճառ կսողայ կձուճի մէջ և այնտեղ էլ կմնայ ու այլևս դուրս զայու հնարաւորութիւն չի ունենայ:

Գ. Խուրդներ ոչնչացնելու մի ուրիշ միջոցն էլ յատկապէս այդ նպատակով շինուած թակարդների գործ ածելն է:

Վնասակար թռչուններ. հատերին յայտնի է, որ թռչուններից միջանխար մանաւանդ աղաւանքը և անձեղները ահագին փնասներ են պատճառում ցանած արտերում: Երկրագործներից շատերը ստիպուած իրենց արտերի մէջ խրատուխլակներ են անկում որոնք միայն մի որոշ ժամանակ ունենում են իրենց աղդեցութիւնը, որից յետոյ թռչունները հասկանալով նրանց շինծու լինելը, հետզհետէ վարժուած են և առանց վախենալու խրատուխլակների ներկայութիւնից, շարունակում են իրենց ասպատակութիւնները: Եւրոպայում ցանքերը այդ թռչուններից աղատելու համար հետեւեալ օգտակար միջոցներին են դիմում:

Ա. Աղաւանքը իրենց բոյները շինելուց յետոյ, որ 8 օր է տևում անմիջապէս ձուեր են ածում և թուխս նստում 21 օր: Մի ցուրտ գիշեր առաւօտեան մօտ, երբ ձագերը դեռ նոր են դուրս եկել ձուերից, հրացան բռնած զուշուրթեամբ պէտք է մօտենալ նրանց բներին և մի երկու անգամ իրար ետեից արձակել, որից յետոյ աղաւանքն ահարկեալ թռչում գնում են: Եթէ մութ գիշեր է, լոյսը ծագելուն պէս վերադառնում են իրենց բունը իսկ եթէ, պարզ կամ լոյս գիշեր է, քստորդ ժամից յետոյ են վերադառնում: Այս ժամանակ պէտք է կրկին հրացան արձակել, որից յետոյ աղաւանքը կրկին սարսափահար կսկսեն փախչել: Այս գործողութիւնը 2-3 ժամ կրկնելուց յետոյ բոլոր մատուց ձագերը ցրտից կատկեն: Աղաւանքն այս տեսնելով վերջնականապէս կհեռանան այդ անհրաժեշտէր և վտանգաւոր տեղից:

Բ. Աղաւանքին և անձեղներին ոչնչացնում են նաև թռչունաորդով արտերի մէջ այստեղ այնտեղ նետած և վրան թոյն ածած մի կտորներն ցանելով: Դժբախտաբար միջոցը վտանգաւոր է, որովհետեւ կարող են

թռչունաորուել ոչ միայն ընտանի անասունները, թռչունները, այլ նաև մարդիկ, որովհետեւ շատ զիւղացիներ առանց իմանալու նրանց թռչունաորուած լինելը, երբ ձեռքերն ընկնի, անորժակով կսկսեն ուտել այս թռչուններին: միայն որով և իրենք թռչունաորում են և իրենց կեանքին վերջ տալիս: Այս պատճառով եթէ այս միջոցը կարեւոր է համարում գործադրել, անհրաժեշտ է պահպաններ դնել և ազդարարել այդ մասին շրջակայ ժողովրդեան:

Գ. Յիշենք այստեղ աւելի պարզ, հեշտ և մանաւանդ հետաքրքրաշարժ մի այլ միջոց: Հարկաւոր է պատրաստել փոքրիկ ընկողյի մեծութեամբ մի կտորներ, պատրաստել նաև պինդ ձագարներ և որպէսզի չքանդուեն, հարկաւոր է մի քանի տեղից կարել: Ձագարները այս կերպ պատրաստելուց յետոյ, նրանց միջիմասում պէտք է քսել խէժ և խրաքանչիւր ձագարի յատակի վրայ դնել մի մնի կտոր: Այս ձագարները սովորաբար դնում են արտի այն կողմերում, ուր ժողովում են մեծ բազմութեամբ աղաւանք: Աղաւանքը մնի հոտը առնելուն պէս իսկոյն իրենց գլուխները ձագարների մէջ են կոխում, բայց խէժը իրենց գլխի փնտուրներին կպչելով, անկարող են լինում այլևս գլուխները դուրս հանել: Հենց այդպիսի ժամանակ առանց դժուարութեան կարող ենք մօտենալ աղաւանքին կամ անձեղներին և բռնել նրանց օղջ օղջ: Արդէս զի այս բանը յաջող հետեւեղներ ունենայ, պէտք է կատարել կամ հողի գոյնով թուղթ գործ ածել:

Թռչուններից ծտերն ևս ամեն տեղ երկրադործութեան մէջ փնասակար է ճանաչուած Թէպէա ծտերն ևս ուտում են, բայց նրանց կերակուրը առաւելապէս կազմում են պտղատու ծառերի բերքերը. նրանք շատ անգամ ահագին երամով և անտարբեր աներկեութեամբ հաւերի պաշարն անգամ լափում են կամ հնձի և վարուցանքի ժամանակ իջնում արտերի մէջ և ամենից ընտիր հատիկները զողանում: Թռչունների այս կերպ կերած հատիկները թէև շատ աննշան է երևում, բայց եթէ մի անգամ յըջօրէն հաշուի առնենք, կտեսնենք, որ մեծ է այդ կորուստը: Հաշուել են, որ մի ծիտ օրական մօտ 12 միլիալ

Հացահատիկ է ուտում և եթէ բնիւններ, որ մի գիւղի ծաերի թիւը 1000 է, կտեսնենք, որ օրական մօտ 2 փութ հացահատիկ և աւելի կոչնչացնեն և եթէ, զբանց ասպատակութիւնը երեք ամիս շարունակուի, մինչև 180 փութ ցորեն կկորչի: Բացի սրանից ծաերը մեծ փնաս են պատճառում նաև բոլոր հասած մրգեղեններին, աչքի տաջ ունենալով, որ ամէն տեսակ պտուղ նրանց ծաշակին յարմարւում է, նրանք երբեք ընտրութիւն անել չգիտեն:

Բայց միայն հատիկներ և պտուղներ ուտելով ծաերը չեն բաւականանում, շատ անգամ նրանք մի քանի հատիկ միանգամից են կտրատում և ասհատարակ այս ձևով նրանց հացրած փնասը աւելի մեծ է լինում:

Գարնան ժամանակ նոյն իսկ քաղաքների ծաերը թողնելով իրենց ձմերանոցները, գնում են գիւղեր և ամբողջ ամառը մնում այնտեղ ու սկսում կերակրուել գիւղական բերքերով: Շատ անգեր այս իրողութիւնը ազգացուցանելու համար մասնաւոր փորձեր են կատարած: Այսպէս օրինակ. Փարիզի Լիւքսեմբուրգի և Թիւիլլըրու պարտէզներում ապրող ծաերը, որոնց մի քանիսն վրայ նշաններ էին դրած, Փարիզից մինչև 80 վերստ հեռու գտնուած գիւղերն էին գնացել և վերադարձել նոյեմբերի սկզբներին, այսինքն այն ժամանակ, երբ արդէն հունձը, այգեկութը և վարուցանքը վերջացած էր: Թաւուների սիրած հատիկներն են ցորեն, դարի, վարսակ, հաճար, աչքից չեն բաց թողնում նաև բանջարեղէնների և ծաղիկների հատիկները, մասնաւոր սիրում են կեռասի, խնձորի, տանձի, ելակի և միւրանի այլ պտղատու ծառերի պտուղները: Վշտցնում են նաև խաղող: Այս բոլոր փնասները պատճառելուց յետոյ վերադառնում են քաղաք:

Միքանի տարի առաջ Ֆրանսիայի Անն հահանգի վարչութիւնը որոշել էր խմանալ թէ, արդիօք ծաերին պէտք է ոչնչացնել թէ՞ ոչ ուտալ և իրենց իշխանութեան տակ եղած շատ անգեր շրջաբերականներ ու դարկեց: Աերջիններս փոխանակ իսկոյն և եթ պատասխանելու գիւղատնտեսական ընկերութեանց և երկրագործների կարծիքն իմացան: Եօթանա-

սուն և չորս գիւղերից 58-ը միայն պատասխանեց, որոնցից 46-ը ուրմշակութիւնն աւելի էր տարածուած, ոչնչացնելու գաղափարին կողմնակից էին 17 գիւղեր չեղոք էին մնացել և միայն 5 գիւղ հակառակ էին այդ որոշման: Այս վերջին գիւղերում մշակութեան գործը համեմատաբար աւելի թոյլ վիճակի մէջ էր գտնուում:

Արդէս զի պարզ երևի միայն հնձի ժամանակ ծաերի պատճառած փնասը բաւական է պաքանը յիշել, որ միքանի գիւղերում 100-ին 20, շատ անգամ մինչև 50 և դեռ աւելի հատիկներ կորչում են: Նոյնպէս հաշուած է, որ գիւղերից մի քանիսը սովորական տարիներում ծաերից տարեկան ահազին փնասներ են ստացել, այսպէս օրինակ 2000 ա-ի՝ Պոնէջի 3600 ա-ի՝ Շաթընէի 11,600 ա-ի՝ Գոլոմպի 7500 ա-ի՝ Գարպըլուաի երկրագործները: Հաշուած է նաև, որ ծաերը Աէնի գաւառի երկրագործներին մինչև 60,000 ա. փնաս են հասցրել:

Այս բոլորից երևում է, որ ծխար երկրագործութեան համար փնասակար թաւուն է, և եթէ, նոյն իսկ չկամենանք անգամ ոչնչացնել, այնուամենայնիւ ամէն կերպ ջանալու ենք հեռացնել նրանց մշակած դաշտերից: Խորտուելակները, ինչպէս տեսնեք, այնչափ էլ աղու միջոցներ չեն: Շատ անգամ այդ սրամիտ թռչնիկները մարդուց նոյն իսկ չեն քաշում և իրենց գործը անվախ տեսնում են, մինչև որ ներկայ կողմ մարդը զէպ իրենց մի որեւէ շարժում անէ:

Ոմանք խորհուրդ են տալիս ցանուելիք սերմերը սրիկոն (մինիում սիւլիւլէն) կոչուած կարմիրապնիւ ներկի փոշիով խառնել այսպէս մի պարկի մէջ լցնում են 2 փութ ցորեն և 1 փութ սրիկոն: Պարկի բերանը փակում են և սկսում շարժել, մինչև որ բոլոր հատիկները կարմրեն և ապա նոր սկսում են ցանել: Թաւունները ոչ միայն այսպիսի հատիկներ չեն ուտում, այլ և հեռանում են արտից, այդպիսի հատիկներին շատ միջատներ անդամ չեն մօտենում:

Ծաերը ոչ բոլորովին գոնէ մասամբ պահանջներու համար հարկաւոր է գիմել հեռակալ միջոցի:

Շաքարախառն օղիի միջ պէտք է 4-8 դրուան-
քայ ցորեն կամ մի որեւէ հացահատիկ թրջոց
դնել: յետոյ այս հատիկները խառնել պէտք
է ցորենի կճեպների հետ: այնպէս որ մի բուռ
կճեպի միջ հապիւ 5-6 հատիկ դնուի:
Յետոյ այս կճեպները արտի միջ տեղ-տեղ
պէտք է ցանել: Մտերը այս քաղցրահամ
հատիկներից կսկսեն ազահաքար ուտել: մէկ
քանի հատ ուտելուց յետոյ նրանք կթուլա-
նան կամ կսկսեն այս ու այն կողմ զարնուել:
ահա այդ ժամանակ հանդարտորէն կարելի
կլինի մօտենալ նրանց և ձեռքով բռնել:

Իտալիայի միջ մի ուրիշ միջոցի են դի-
մում: Արտերի միջ և կամ յարմարաւոր տե-
ղերում փայտի կամ քարէ փոքրիկ աշտա-
րակներ են շինում: որոնց շուրջը փոքրիկ
ծակեր են թողնում: ծակերը այդ տեղերում
բներ են շինում և երբ նրանց թիւը շատա-
նում է, յարմարաւոր ժամանակի օրինակ
դիշերը, բռնում են: Աւ որովհետեւ ծակերի
մօից համեղ կերակուրներ կարելի է պատրաս-
տել: ուստի և կրկնակի շահ ձեռք կբերուի
այս միջոցով: Իտալիայում առանց մի որեւէ
դժուարութեան երկրագործը այդ կերպ ծակեր
որսալով, բաւականին փող է աշխատում, այն-
տեղ այժմ այդ թուշունների առևտուրից
տարեկան 15—20,000 ռ. եկամուտ ունեցող
երկրագործ կայ:

Շատ տեղեր գործ են ածում նաեւ հե-
տեւեալ միջոցը: վեր են առնում 1 դրուանքայ
նաւթի 1 փութ մաքուր, սպարդ ջուր 1/2 դրը-
ուանքայ զաթարան (խայծղան), ապա ջուրը
եռացնում են քարեղը միջը խառնում,
այդ բոլորը լցնում զաթարանի վրայ և փայ-
տով խառնում: ապա ցանելու ցորենը պէտք
է լցնել ստաած խառնուրդի միջ և նո-
րից խառնել: մինչև որ հատիկները ծածկուեն
այդ խառնուրդով ու փոել արելի տակ չո-
բանալու, որից յետոյ կարելի է ցանել: Այս
կերպ պատրաստած հատիկներին անախորժ
հոտի պատճառով ոչ մի թուշուն չի մօտենում
և բացի դրանից փնտտեալ միջատներն ան-
գամ կհեռանան նրանցից:

Շաքարախառն օղի (Черешка - клопъ
хлебный—Tetyramaura Fabp): Այս միջատը
մլուկների տեսակին է պատկանում և փնտ-

տում է մեծ քանակութեամբ հացաբոյսեր
Մլուկն ուտում է մատաղ բոյսը և ծծում հա-
կերի հիւթը: Այդ մլուկին ոչնչացնելու հա-
մար եղած միջոցները հեշտ գործադրելի են
փոքր տարածութեան վրայ, երբ մանաւանդ
մլուկը դեռ նոր է սկսել աւերումներ կատարել:

Պէտք է նկատել, որ անվերջ անձրևներն
և ցրտերը թուլացնում են բուսականութիւ-
նը, որի պատճառով և նա չի կարողա-
նում շուտով զարգանալ, հասկերը լցնել և
ամրացնել: որպէս դի կարողանայ դիմանալ մի-
ջատների արշաւանքներին: Ատիտ և թոյլ սեր-
մացու հատիկներն ևս նպաստաւոր պայ-
մաններ են մլուկի յաջող զարգանալուն: Այլ,
ցանքը շուտով տեղի ունենայ և բոյսը տակի
վաղ զարգանայ, հաւանական է որ հացաբոյսերի
որոշ մասը կարողանայ ազատուել այդ վտանգից:

Մասնագէտները պնդում են, թէ հո-
տենատեան մլուկը ձմերում է, անտառներում
և յատկապէս անտառահողերի վրայ գտնուող
տերեւների տակ և իբր թէ երբեք չի մըտ-
նում հողի խորքերը, մինչդեռ այդ սխալ է,
որովհետեւ վերջերս այդ մլուկի փնտսած տե-
ղերից և ոչ մէկը անտառների մօտ չեն գըտ-
նուում, մինչդեռ շատ դիւզացիներ իրենք նը-
կատել են, որ մլուկները իջնում են հողի խոր-
քը 6—8 վերջոյ խորութեան միջ և այնտեղ
անցկացնում ձմեռը: Շատ տեղերում հողերը
հերկելուց յետոյ գետնի խորքերում նկատել
են մեծ քանակութեամբ մլուկների բներ:

Յիշենք այդ մլուկների դէմ գործ դրուե-
լիք միջոցներից մի քանիսը:

Ա. Մլուկի դէմ կարելի է մաքառել ակօս
փորելով բոլոր այն տարածութեան շուրջը,
ուր նա գտնուում է: Մլուկը ակօսից անցնել
չի կարող, երբ նա փոքր է և հէնց ակօսնե-
րում հեշտ է ջարդել նրանց:

Բ. Այս միջատին կարելի է ջարդել նաեւ
հեղուկով, որը նաւթի և սաւոնաջրի խառ-
նուրդից է կազմուած: Բայց երբ այս միջատը
մի քանի տասնեակ վերտերի վրայ տարածուի
այնու հետեւ անհնարին կլինի այլևս նրանց ա-
ռաջն առնել:

Գ. Շատերը խորհուրդ են տալիս սո ժա-
մանակ արտերը չհերկել, հացահատիկներ չը-
ցանել և այդ ունի այն լաւութիւնը, որ գար-

նանք, միուկներէ համար սնունդ չլինելու պատճառով, նրանք քաղցածութիւնից կկոտորուեն: Ասկայն հացահատիկներ չցանելով կարելի է խորհուրդ տալ ցանելու ուրիշ բոյսեր, որոնք երբէք չեն փնտռում միուկներէից: Այդպիսի բոյսեր դործ են ածում մեր գիւղական շրջաններում: Թէպէտ քիչ քանակութեամբ, լաւ կլինի մի երկու տարի այդպիսի բոյսեր ցանել և ստացած արդիւնքով ձեռք բերել ուտելու հաց և անասունների համար դարման: Այդ բոյսերից են՝ կաւաւոր, քրուշեն, վիկը, գետնախնձորը և մի քանի այլ բոյսեր:

Գ. Շատերը ենթադրում են, որ աւելի նպատակաւորմար կլինի ձմեռուայ սկզբներին հերկել արտերի մի մասը և միուկներին հողի երես դուրս բերելով ցրտի միջոցով կոտորել: Ոգտակար է այսպիսի հանգամանքներում նաև դաշտ բաց թողնել խողեր, որոնց սիրած կերակուրն է միջատները: սրանք իսկոյն կծողովն դաշտի միջից այդպիսիները սակաւ օգնութիւն չեն անում այսպիսի հանգամանքներում նաև թռչունները:

(Կը շարունակուի)

Գ. Ղ.

ԳՈՂԹԱՆ ԵՐԴԵՐԻ ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Խորենացոյ Պատմութեան մէջ տեղ տեղ ցրուած կարգում ենք Գողթան երգերից մի քանի հատուածներ, գիրք Ա. գլ. Լ. լաւ Գ.Բ. Գլ. Ժ. կա. կեւ Բանասէրները սոցա տաղաչափական կազմութեան մասին այլ և այլ կարծիքներ են յայտնած և դանդաղ կերպ տողերը բաժանած: Մեր կարծիքով՝ Գողթան երգերի այս հատուածներն ամենքն էլ մի և նոյն տաղաչափական օրէնքով և կանոնով են գրուած, որոյ մասին կամենում եմ մի քանի խօսք ասել:

Անտարակուսելի է՝ որ Հայոց մէջ ևս

նախկին դարերում ծաղկած էր բանաստեղծութիւնը կամ երգը, կային գուսաններ, որոնք յօրինում էին այն երգերն և նուագարաններով երգում թէ արքունական պալատում, թէ խնջոյքներում և թէ ամենայն ժողովրդական հանգէսներում և տօներում: Այս բանիս վկայ են այն հատուկատոր Գողթան երգերի մնացորդները, որ աւանդում է Խորենացին իւր Պատմութեանը մէջ, և ասում՝ որ մինչև իւր ժամանակներն անկուրուստ մնացած երգում էին նուագարաններով, և թէ ինքը լսած է իւր ականջներով, իսկ մի ուրիշ տեղ խօսքն ուղղելով Սահակ Բագրատունուն ասած է, վերջին Արտաշէսի դործքերը յայտնի են քեզ վիպասանների երգերից, որոնք դեռ պատմում են Գողթան դաւառում: Այս նոյնը և Մագիստրոս է վկայում մեռածաներորդ դարում, որ շինականների բերանիցը լսած այս երգերից մի քանի տող աւանդած է մեզ իւր գրութիւնների մէջ:

Ազգային բանաստեղծութեան առաջին այս շրջանն, որոյ պատկանում են Գողթան երգերը, թէպէտ և հարուստ եղած պիտի լինի, բայց շատ քիչ բան մեր ձեռքն է հասած. հաւանական է՝ որ շատ վաղ ժամանակներից սկսած՝ տեւած է մինչև Արտաշէս երկրորդ թագաւորի ժամանակ, որովհետև նորանից յետոյ՝ այս երգերի յիշատակութիւնը չկայ, և լուում է բոլորովին Գողթան քնարը՝ երգելու ազգային յիշատակները:

Այս երգերի կազմութեան նայելով յայտնի երևում է, որ արձակ գրութիւններ չեն, բայց և չունին այն տաղաչափական կանոնը, որ տեսնում ենք Շնորհաւոյ գրած յանգաւոր ոտանաւորների մէջ, հետևողութեամբ արարական տաղաչափութեան արուեստին, որոյ մասին ծանօթութիւն ունենալ անգամ չէին կարող Գողթան երգիչները: Նոյնպէս նման չեն նաև բուն Հայկական չափին, որով գրուած են շարականներից շատերը, այլ նման են Հայկական բաղմալանի չափին:

Հայկական չափը կամ վեցոտանին բաղկանում է չորս զուգադանի անգամներից, որ լինում է տասնըվեց ոտք՝ կամ վանի, կամ